ӨЗБЕКИСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ХАЛЫҚ БИЛИМЛЕНДИРИЎ МИНИСТРЛИГИ

Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

«БИОЛОГИЯЛЫҚ КӨП ТҮРЛИЛИКТИ САҚЛАЎ, ҚАЙТА ТИКЛЕЎ ҲӘМ ҚОРҒАЎ МӘСЕЛЕЛЕРИ»

атамасындағы Республикалық илимий-теориялық конференция

МАТЕРИАЛЛАРЫ

«БИОЛОГИК ХИЛМА-ХИЛЛИКНИ САҚЛАШ, ҚАЙТА ТИКЛАШ ВА МУҲОФАЗА ҚИЛИШ МАСАЛАЛАРИ»

мавзусидаги Республика илмий-назарий анжуман

МАТЕРИАЛЛАРИ

МАТЕРИАЛЫ

Республиканской научно-теоретической конференции

«ВОПРОСЫ СОХРАНЕНИЯ, ВОССТАНОВЛЕНИЯ И ОХРАНЫ БИОЛОГИЧЕСКОГО РАЗНООБРАЗИЯ»

НӨКИС – 2016

miyweleri lantset tárizli qanatshalı, sentyabr`-oktyar` aylarında pisedi. Tuqı`mı uzınsha urshıq tárizli boladı. Qaraqalpaqstan jaǵdayında suwıqqa shıdamlı, jaqtılıqtı hám ıǵallıqtı jaqsı kóredi.

Pensilvan yaseni ıǵallı hám qunarlı topıraqlarda jaqsı tez ósedi. 1000 dana miywesiniń salmaǵı 105-115 gramm bolıp 1 m kv. jerge 4-7 grammǵa shekem tuqı`m egiledi. Tuqı`m tez óz kógeriwsheńligin 3-jılǵa shekem saqlaydı. 1 m kv járdem alınatuǵın nállerdiń sanı 30 danaǵa teń. Bul aǵashtıń tuqı`mnan egiwden aldın 2-3 kún dawamında stratfikatsiyaǵa talap etedi.

Yasenniń búl túri jaqtılıqtı júdá jaqsı talap etedi. Sonlıqtan ol basqa aǵashlardı`ń sayasında qalsa tez óledi. Pensil`van yaseniniń usınday biologiyalıq qásiyetlerine itibar berip múmkin bolǵanınsha ózin dara-dara yamasa gruppalap egiw kerek. I`ǵallıq súyiwshi yasenniń miyweleri avgust-sentyabr` aylarında pisedi. Qaraqalpaqstan jaǵdayında hár jılı jaqsı gúllep júdá zúráát hám salala miywe beredi. Tuqı`mnan egip, tez ósedi hám rawajlanadı. Gúzde oktyabr-noyabr aylarında egilgen tuqı`m kelesi jılı erte shıǵadı. Báhárden baslap kógerip shıǵadı. 1 ga jerden biyikligi 30-70 sm bolǵan 20,2 mıń ǵa shekemgi nállerden alıwǵa boladı. Bunday jaǵdayda biziń sharayatımızǵa nállerdi dáslepki waqı`tta 2-3 kúnnen bir mártebe kesh háptesine bir ret suwǵarıp turıw kerek.

Yasen aǵashlardı`ń biziń Respublikamızda tuqı`m arqalı kóbeytilgen jaǵdayda olardı`ń tuqı`mların gúzde oktyabr`-noyabr` aylarında ekken maqul bul kelesi jılı báhárden baslap kógerip shıǵıp olardı`ń nállerin kóplep alıwǵa tiykarın jasaydı. Gúzgi egis yasenler ushın qolaylı hám tábiyǵıy usıl bolıp esaplanadı. Bul usıldıń báhárgi egisten ajıralatuǵın tiykarǵı artıqmashlıǵı sonda, ol bizlerge joqarǵı kórsetkishtegi kógeriwsheńlikti hám kúshli náller beredi. Bul usıl boyınsha tájiriybe ótkerdik. Noyabr` ayınıń ortalarında tuqı`mlar topıraqqa egildi (2014j.). Dáslepki tuqı`mlar mart ayınıń ayaǵında, aprel` ayınıń dáslepki on kúnliginde kógerip shıqtı. Nátiyjede 80% kógeriwsheńlikti berdi.

Sońınan kelesi jılı báhárde (2015j) atız hám laboratoriya jaǵdayındaǵı tuqı`mlardı`ń kógeriwsheńligin úyrendik.

Tuqımlardı`ń kógeriwsheńligin topıraqta báhárgi egis usılında úyreniw ushın uzaq stratifikatsiyadan ótken hár túrli waqı`t saqlanǵan tuqı`mlardı` atız uchastkalarına ektik. Kógeriwsheńlik gúzgi egiste 50%, al báhárgide 30 % boldı yaǵnıy bul usıldıń nátiyjesi gúzgi egis usılında alınǵan kógeriwsheńlikten ádewir tómen boladı. Bunnan basqa tuqı`mlardı`ń kógeriwsheńligin laboratoriya jaǵdayında úyrendik. 24-25^0 S jıllılıǵında tuqı`mlar kúnde baqlanıp turıldı. 25-28 kún aralıǵında baqlaw júrgizildi. Tuqı`mlardı`ń laboratoriya jaǵdayındaǵı kógeriwsheńligi júdá joqarı boldı.

Hátte bul kógeriwsheńlik báhárde topıraq jaǵdayında egilgen tuqı`mlardı`ń kógeriwsheńliginen joqarı boladı

NURÍMTÚBEK TOǴAYÍNÍŃ FITOCENOTIKALÍQ JAǴDAYÍ

Xalmuratov P. - docent, b.i.k., Orazbaev T.– assistent., Tajibaeva J. - 2-basqısh magistrantı
Ájiniyaz atındaǵı NMPI, Biologiya oqıtıw metodikası kafedrası

Aral teńizinin´ qurıwı pu´tkil Oraylıq Aziyada ıqlımnın´ keskin ózgeriwine alıp keldi, suw resurslarının´ qıtshılıg´ı, ma´wsimlik qurg´aqshılıqlardın´ ko´beyiwi, qaqaman qıstın´ uzaq dawam etiwi toǵay fitotsenozlarınıń keskin qısqarıwına alıp keldi.

Ulıwma Qaraqalpaqstan Respublikası territoriyasındaǵı házirgi waqıttaǵı toǵayzarlar tuwralı maǵlıwmatlar jeterli emes, tek ǵana bul territoriyadaǵı toǵay fitocenozları tuwrısındaǵı ilimiy maǵlıwmatlardı V.P.Drobov, Z.A.Maylun, F.N.Rusanov, A.Baxiev, S.E.Treshkinlerdiń jumıslarında kóriw múmkin [1. c.85, 2. c. 18].

Bizler tárepinen 2014-2016-jıllarda Nurımtúbek toǵayınıń fitotsenotikalıq quramın izertlendi. Nurımtúbek toǵayı Quwanıshjarma kanalınıń boyında jaylasqan. İzertlewler nátiyjesinde Nurımtúbek toǵayında joqarı dárejeli ósimliklerdiń 25 tuqımlasqa, 87 tuwısqa tiyisli 180 túri anıqlandı. Házirgi waqıtta Nurımtúbek toǵayınıń fitocenotikalıq quramı aǵash ósimliklerinen tiykarınan úsh: torańǵıl, tal hám jigildikler formaciyalarınan turadı.

Torańǵıllar formaciyası toparlarınıń sanı boyınsha da, toǵaylarda tutıp turǵan maydan boyınsha da anaǵurlım kóp ushırasadı. Barlıq torańǵıl toǵaylar házirgi waqıtta qattı siyreklesip qalǵan. Jiyde taralıw dárejesi boyınsha torańǵıldan keyingi ekinshi aǵash túri bolıp esaplanadı, ol birden bir edifikator bolıp siyrek kórinedi. Tallar gigromorf qatarında bolıp Quwanıshjarma kanalı boylarında toranǵıllar menen birgelikte siyrek ushırasadı.

Tiykarınan Quwanıshjarmanıń boylarında suwlı-batpaq, toǵay ósimlikleri dominantlıq qıladı. Bularǵa *Phragmites australis, Typha angustifolia, Schoenoplectus litoralis, Bolboschoenus maritimus, Butomus umbellatus, Juncus gerardii, Karelinia caspia, Tamarix hispida, Polygonum amphibium* siyaqlı túrler kiredi. Qızılqumǵa tutasqan qumlı orınlarında bolsa psammofil túrlerden *Calligonum aphyllum, C. leucocladum, Haloxylon persicum,* shor basqan bóleginde bolsa galofil túrlerden *Halocnemum strobilaceum, Salicornia herbacea, Halostachia caspica,* artezian qudıǵınan suw basqan orınlarda bolsa *Potamogeton perfoliatus, P. pectinatus, Ruppia marittima, Najas marina, Myriophyllum spicatum* sıyaqlı túrler tarqalǵan.

Jigildikler formaciyası (*Elaeagnus turcomanica N.Kozl.*), bir qansha associaciyalardı hasıl qılǵan. Bulardıń ishinde keń tarqalǵanı jigildikler, toranǵıl + shengel + jigildikler, jıńǵıl + qamıs + jigildikler associaciyaları bolıp esaplanadı.

Házirgi kúnde Nurımtúbek toǵayzarları kúshli degradaciyaǵa ushıraǵan halda. Quwanıshjarma kanalınıń jaǵalarındaǵana haqıyqıy toǵaylardıń ayrım fragmentleri ǵana saqlanıp qalǵan.

Izertlewlerdiń kórsetiwinshe, Nurımtúbek toǵayzarlarında aǵashlardan jiyde, torańǵıl, tal formaciyaları joǵalıp ketiw jaǵdayında bolıp, olardıń ornında ayrım jaǵdaylarda kóp jıllıq hám bir jıllıq ósimlikler qaplamı saqlanǵan. Ayrım jerlerde júda siyrek halda jiyde túpleri puta kórinisinde saqlanǵan. Kópshilik jerlerinde siyreklesken halda putazarlardan jıńǵıllar keń tarqalǵan (*Tamarix laxa* Willd.), olar aralıǵında ajrıq (*Cynodon dactylon* (L.) Pers.), shorajrıq (*Aeluropus litoralis* (Gouan.) Parl.) sıyaqlı kóp jıllıq shópler birqansha qalıń qaplam payda etken. Kanal jaǵalarında kóplep kóp jıllıq shóp ósimliklerinen laksman qoǵası (*Tupha Laxmanni* Lepech.), qamıs (*Phragmites communis* L.) ósedi. Suwdan uzaqlasqan sayın boyan, ayrım jaylarda jantaqlar ǵana tarqalǵanlıǵı anıqlandı.

Ádebiyatlar:

1. Бахиев А.Б. Экология и смена растительных сообществ низовьев Амударьи. Ташкент, Изд-во. «ФАН». 1985. с. 192.

2. Трешкин С.В. Влияния изменений экологических условий на динамику тугайных сообществ в дельте Амударьи. //Вестник КОАНРУ, 1996, №1, с. 18-19

Мамбетназаров А.Б., Мамбетназаров Б.С. Вредоносность фузариозной гнили и альтернариоза в регионе Каракалпакстан……………………………………………… **32**
Медетов М.Ж. Воҳа чигирткасининг *(Calliptamus italicus L.)* биоэкологик ҳусусиятлари……………………………………………………………………....... **33**
Мусаев Д.М, Халиллаев Ш.А. Тошкент вилояти беда агробиоценозида Miridae оиласига мансуб қандалаларнинг тур таркиби ва айрим биоэкологик хусусиятлари **34**
Отенова Ф., Абдурасулиева С. Қубла Арал жағдайында интродукцияланған өсимликлердиң гүллеў ҳәм мийўелеў өзгешеликлери…………………………… **35**
Отенова Ф., Абдурасулиева С. Қарақалпақстан шараятында облепиханың жер үсти системаларының морфологиялық өзгешеликлери……………………………. **36**
Отенов Т.О., Гроховатский И.А., Отенова З.Т. Интродукция хвойных растений в Каракалпакстане……………………………………………………………….. **37**
Отенов Т.О., Гроховатский И.А., Отенова Ф.Т. Отношение интродуцированных древесных растений к зимним морозам на юге Приаралья………………………… **38**
Отенов Т.О., Оспанов А.Ж., Хамитова А. Қарақалпақстан жағдайында ясень (fraxinus l.) түрлериниң биологиясы………………………………………………… **39**
Самъяев А. Қуйи зарафшон чўл яйловларидан фойдаланишнинг айрим муаммолари……………………………………………………………………… **40**
Сапарбаев Ж. Биологиялық көптүрлилик ҳәм оның қоршаған орталықты қорғаўдағы әҳмийети…………………………………………………………………. **41**
Sultanov E.Q.,Saparov A.D., Eshjanov K.J. Házirgi dáwirde awlanatuǵín balíq túrleriniń parazitleri túr qurамí…………………………………………………. **43**
Султанов Е.Қ., Сапаров А.Д., Ешжанов К.Ж. Балықларда кеселлик қоздырыўшы рак тәризлилер…………………………………………………………. **44**
Султанов Е.Қ., Сапаров А.Д., Ешжанов К.Ж. Балықларда кеселлик қоздырыўшы дөңгелек қуртлар ………………………………………………………… **45**
Тажетдинова Д.М., Бегдуллаева Г.С., Мырзабаев Т.И. Қорақалпоғистоннинг камёб ўсимликлари ва уларни муҳофазасига доир мулоҳазалар…………………….. **46**
Темирбеков Р.О., Аденбаев Е., Мусаев А.К., Исраилова И.О. Ихтиологические исследования ската молоди рыб в низовьях реки Амударьи ……………………… **47**
Тилеумуратова Б.А, Тажетдинов Н.Д. Оптимизация сохранения биоразнообразия лекарственных растений в Каракалпакстане…………………………………… **48**
Торениязова Л.Е. Баҳор ойларида экологик омиллар ўзгаришининг ҳашаротлар ривожига таъсири………………………………………………………………… **49**
Турекеева А.Ж. «Арал – пайғамбар» мәмлекетлик қорықханасы............................ **51**
Турекеева А.Ж. Арал экологиялық кризиси тәсиринде үлкен песчанканың көбейиў көрсеткишлери.. **52**
Ўроқов С.Х., Атаева Ш.С., Авутхонов Б.С. Интродукцияланаётган маржумакнинг ҳосилдорлигига экиш муддати ва меъёрининг таъсири…………….. **54**
Утенова У.Г. Киши қосаяқ тышқанның (allactaga elater lichtenstein) экологиясы...... **55**
Xalmuratov P., Eshjanov K. Qaraqalpaqstan Respublikasí jaǵdayínda pensilvan yaseniniń biomorfologiyalíq ózgeshelikleri……………………………………….. **56**
Xalmuratov P., Orazbaev T., Tajibaeva J. Nurímtúbek toǵayíníń fitocenotikalíq jaǵdayí……………………………………………………………………………….. **57**
Xalmuratov P., Orazbaev T., Tajibaeva J. Nurímtúbek toǵayínda aǵash deneli ósimliklerdiń qayta tikleniwi……………………………………………………… **59**
Холматов Б.Р., Мусаев Д.М, Халиллаев Ш.А. Сурхондарё вилоятида miridae оиласига мансуб қандалаларга қарши истиқболли инсектицидларнинг самарадорлигини ўрганиш……………………………………………………… **60**
Хужаниязов У.Е. Қорақалпоғистонда қишлоқ хўжалиги экинларини муҳофаза қилишга бағишланган тадқиқотлар тарихи…………………………………………….. **61**
Эсанкулов А.С., Ачилова Н. Қорақалпоғистон ҳудудида тарқалган *astragalus* l. туркумининг турлари………………………………………………………………… **63**
Юсупжонова Н. Биологик хилма-хилликни сақлаш, муҳофаза қилиш инсоний бурч……………………………………………………………………………….. **64**